

Լուսինե Գրիգորյան
Հայաստանի պետական տնտեսագիտական
համալսարանի ասպիրանտ
Էլ. հասցե՝ g.lusine2000@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2024.2-172

ԾՆԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԽԹԱՆՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ. ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐ

Հայաստանի բնակչության բնական աճը վերջին տասնամյակներում շարունակաբար նվազել է, ինչի արդյունքում երկրի ժողովրդագրական վիճակը լուրջ մարտահրավերների առջև է կանգնած: Սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի, արտագաղթի և ընտանիքներին ուղղված պետական աջակցության բացակայությունը նպաստել են ծնելիության ցածր մակարդակին: Մասնավորապես, 1990-ական թվականներից սկսած՝ Հայաստանի Հանրապետությունում նկատվում է ծնելիության ցուցանիշի նվազում, որն ունի երկարաժամկետ ազդեցություն երկրի բնակչության կառուցվածքի վրա: Նման միտումները վտանգում են ՀՀ-ի ազգագրական ապագան և կարող են առաջացնել լուրջ սոցիալական և տնտեսական խնդիրներ: Այս հոդվածում կքննարկվեն ծնելիության խթանման միջոցառումները, ինչպես նաև Հայաստանի ժողովրդագրական քաղաքականության բարելավման ուղիները, որոնք կարող են օգնել բարձրացնել ծնելիության մակարդակը և նվազեցնել երիտասարդ բնակչության արտագաղթը:

Հիմնաբառեր. ծնելիության մակարդակ, ծնելիության խթանում, բնական աճ, պտղաբերության գործակից, սոցիալական քաղաքականություն, պետական աջակցություն

Ներածություն

Ուսումնասիրությունը նվիրված է Հայաստանի համար հատկապես կարևոր և հրատապ ժողովրդագրական խնդրին՝ ծնելիության մակարդակի նվազ-

մանը, որը վերջին տասնամյակներում դարձել է խորը սոցիալական և տնտեսական խնդիրների պատճառահետևանքային բաղադրիչ: Հոդվածում մանրամասնորեն ուսումնասիրվում են այն հիմնական մարտահրավերները, որոնք խոչընդոտում են բնական վերարտադրության աճին՝ ֆինանսական դժվարություններ, աջակցության ծրագրերի բացակայություն, սոցիալական և առողջապահական ծառայությունների սահմանափակ հասանելիություն, ինչպես նաև արտագաղթը: Նպատակը՝ բացահայտել կենսաբառարանական վերարտադրությունը խթանող արդյունավետ քաղաքականությունների և միջոցառումների կիրառման հնարավորությունները, որոնք կօգնեն նվազեցնել ծնելիության անկումը: Հոդվածը տեղադրում է նաև նորարարական մոտեցումներ՝ հասարակական գիտակցության բարձրացումից մինչև պետական աջակցման բարելավված համակարգերի մշակման ուղղությամբ, որոնք կարող են նպաստել ժողովրդագրական հավասարակշռության վերականգնմանը:

Տեսական հիմքեր

Ծնելիությունը, որպես ժողովրդագրական ու սոցիալական գործընթաց, մշտապես եղել է գիտական հետաքրքրության կենտրոնում: Այն ուսումնասիրելու համար օգտագործվում են մի քանի հիմնական գիտական ուղղություններ՝ ժողովրդագրություն, սոցիոլոգիա, տնտեսագիտություն, բարոյագիտություն և քաղաքակազմություն: Ծնելիության վերաբերյալ առաջին լայնածավալ ուսումնասիրությունը իրականացրել է Ռ. Մալթուսը (Malthus, 1798, էջ 20-25): Նշելով բնակչության վերարտադրության մեջ կենսաբանական գործոնների որոշիչ նշանակությունը, Մալթուսը գտնում էր, որ բնակչությունն ունի երկարաչափական պրոգրեսիայով աճելու միտում, սակայն գոյամիջոցներն ավելանում են միայն թվաբանական պրոգրեսիայով, որի հետևանքով բնակչության մի մասը դառնում է գործազուրկ և աղքատ: Այդ «ավելորդ» բնակչությունը, իբր, խախտում է հասարակության զարգացման բնական ընթացքը և, ըստ Մալթուսի, անհրաժեշտ է վերացնել այդ զանգվածը սովի, պատերազմների, համաճարակների միջոցով: Մալթուսի տեսությունը արտացոլում էր ժողովրդագրական աճի հակասությունները, սակայն հետագա ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ տեխնոլոգիական ու սոցիալական զարգացման շնորհիվ ծնելիությունը կարող է նվազել՝ չնայած բնակչության ընդհանուր աճին:

Բնական աճի ազդեցությունը տնտեսական զարգացման վրա ուսումնասիրվել է նախորդ դարի երկրորդ կեսին՝ Քոուլի և Հուվերի կողմից (Coale, Hoover, 1958, էջ 70-110.): Հնդկաստանի օրինակով, հետազոտողները ցույց են տվել, թե ինչպե՞ս կարող է բնակչության շատ արագ աճը սահմանափակել երկրի տնտեսական զարգացումը: Վերլուծությունը շեշտում է ժողովրդագրական և տնտեսական զարգացման խնդիրների զուգահեռ հաղթահարման կարևորությունը: Գրքի կարևորագույն եզրակացություններից մեկը դա՝ ծնելիության խթանման և տնտեսական աճի միջև կոռելյացիոն կապի բացառումն է, ինչը ընդգծվում այն փաստարկով, որ ցածր եկամուտներ ունեցող երկրներում բնակչության աճի պատճառով կարող է նվազել տնտեսական

աճի ցուցանիշները, այն դեպքում, երբ պետությունը չի ներդնում բավարար ռեսուրսներ կրթության, առողջապահության և հասարակական անվտանգության մեջ:

Ծնելիության մակարդակի վրա պետության սոցիալական քաղաքականության ազդեցությունը ուսումնասիրվել է Հենրիկ Զետերբերգի կողմից (Zetterberg, 2019, էջ 577–603): Հեղինակը նշում է, որ ընտանիքում երեխա ունենալու որոշումը շատ հաճախ կապված է կոնկրետ սոցիալ-տնտեսական գործոններից (սոցիալական պայմաններ, աշխատանք, աջակցություն): Այդ պատճառով, պետական ինստիտուտները պետք է ստեղծեն այնպիսի պայմաններ, որոնք կարող են համակարգել ծնելիության հետ կապված ֆինանսական և արժեհամակարգային մարտահրավերները: Հեղինակը շեշտում է, որ այն երկրներում, որտեղ կա լավ զարգացած սոցիալական համակարգ (օրինակ՝ Շվեդիան կամ Ֆրանսիա) ծնելիության մակարդակը բավականին բարձր է:

Հայ գիտնականների կողմից ծնելիության թեմայի շուրջ, նույնպես, տարբեր հետազոտություններ են կատարվել՝ ինչպես ընդհանուր ժողովրդագրության, այնպես էլ սոցիալ-տնտեսական համատեքստում: Խաչատրյան Ա., ով զբաղվել է Հայաստանում ծնելիության, մահացության և ընդհանուր ժողովրդագրական միտումների հետազոտությամբ, առանձնացնում է ծնելիության անկման հիմնական պատճառները՝ տնտեսական ճգնաժամ, աշխատանքային միգրացիա, և սոցիալական անվտանգության բացակայություն: Ուսումնասիրելով 1990–ականներին անցումային փուլում համընդհանուր գործազրկության և աղքատության ֆոնին սկսված արտագաղթի և «ձնագնդի էֆեկտով» բնական աճի անկման խնդիրները, հետազոտողը առաջարկում է տնտեսական աճ=պտղաբերության խթանում բանաձևը (Խաչատրյան, 2003, էջ 20–27):

Ծնելիության մակարդակի վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրությունը իրականացվել է նաև Արզումանյան Ն.-ի կողմից: Նա, ինչպես Զետերբերգը, ընդգծել է, սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության, գործոնի կարևորությունը ծնելիության խթանման հարցում: Արզումանյանը մատնանշել է, որ ծնելիության ցածր մակարդակը Հայաստանում հիմնականում կապված է աշխատաշուկայի ճգնաժամի, ցածր եկամուտների, բարձր աղքատության մակարդակի և սոցիալական ապահովության բացակայության հետ: Նա առաջարկել է ընտանիքների և երեխաների խնամքի աջակցության ծրագրերի համակարգային փաթեթ, որը իր մեջ ներառում է՝ ծնողական արձակուրդների, ֆինանսական աջակցության, առողջապահական և կրթական ծառայությունների մատչելիության ծրագրեր (Արզումանյան, 2014, էջ 7–17):

1980–1990–ական թվականների տնտեսական ու քաղաքական փոփոխությունների ազդեցությունը Հայաստանում ծնելիության մակարդակի վրա ուսումնասիրվել է Պետրոսյան Վ.-ի կողմից: Նրա ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ տնտեսական ճգնաժամն ու սոցիալական համակարգերի անբավարար աշխատանքը հանգեցրել են ծնելիության նշաձողի էական նվազմանը՝ ինչը բացատրվում է սոցիալական անվտանգության համակարգերի

բացակայությամբ: Ակնառու օրինակներից է բնակչության արտագաղթը, ինչը, ըստ Պետրոսյանի, հետագայում ստեղծեց ծնելիության խոչընդոտներ (Պետրոսյան, 2015, էջ 7-8):

Արդյունքներ

Ծնելիությունը դեմոգրաֆիայի, սոցիոլոգիայի և տնտեսագիտության տեսանկյունից բավականին հուզիչ թեմա է, քանի որ այն ընդգրկում է բնական ու հասարակական գործոնների համադրման բարդ համակեցություն: Չնայած շատ մարդիկ տեսնում են ծնելիությունը որպես բնական կենսաբանական գործընթաց, միևնույն ժամանակ այն իր մեջ ներառում է նաև հսկայական սոցիալական, մշակութային և տնտեսական գործոններ, որոնք ազդում են ինչպես ընտանեկան ու հասարակական կյանքի, այնպես էլ ամբողջ հասարակության կառուցվածքի վրա: Ծնելիությունը, առաջին հայացքից լինելով պարզ դեմոգրաֆիկ գործընթաց, կախված է շատ սոցիալ-տնտեսական գործոններից, որոնք ծնելիության գործընթացում կարող են հանդես գալ և՛ պատճառ, և՛ հետևանք: Օրինակ՝ *սոցիալական կարգավիճակը*, կրթությունը, կրոնը, մշակութային ժառանգությունը կարող են ազդել ընտանիքում երեխա ունենալու քանակի վրա: Հավաքական ուսումնասիրությունները Կենտրոնական Աֆրիկայի զարգացող երկրներում ցույց են տալիս, որ կրթական ռեսուրսների սահմանափակության պատճառով կանայք ավելի շատ երեխաներ են ունենում, քանի որ չունեն սոցիալական ինքնադրսևորման մղումներ (Հիմնարար կրթություն, 2024, էջ 3-7): Դրան ի հակառակ Ֆինլանդիայում, որտեղ կրթական մակարդակը բարձր է, ծնելիությունը բավականին ցածր է (Զբաղվածության մակարդակն ըստ ծննդավայրի և կրթական մակարդակի, 2022-2023):

Մարդու երեխա ունենալու որոշման վրա, մեծ ազդեցություն ունի նաև *դավանանքը*: Անհատական հավատը, որը պայմանավորված է կրոնական դաստիարակությամբ, կարող է ձևավորել ծնելիության համար հարմար միջավայր և երեխա ունենալու վերաբերյալ որոշում կայացնելու հիմնական գործոն: Հետազոտությունները ցույց են տվել, որ մահմեդական և քրիստոնյա ընտանիքների մեջ ծնելիության մակարդակը խիստ տարբեր է: Իսլամական երկրներում ծնելիության ցուցանիշները սովորաբար ավելի բարձր են, քան քրիստոնեական երկրներում՝ հատկապես զարգացող երկրներում, որտեղ կրոնը մեծ դեր ունի ընտանիքի կյանքում: Սա կապված է մի շարք գործոնների հետ, օրինակ՝ իսլամական ընտանիքներում երեխաների մեծ քանակը հաճախ դիտարկվում է որպես Աստծո օրհնություն և արժևորում է հասարակության կողմից: Պակիստանում, Իրանում և Մաուրիթանիայում ծնելիությունը սովորաբար բարձր է, քանի որ մահմեդական դոգմաներն ու ավանդույթները խրախուսում են մեծ ընտանիքներ ունենալը (Казенин, 2022, էջ 7-8):

Ծնելիության վրա ազդող բազմաթիվ գործոններից կարելի նաև առանձնացնել *բնակարանային ապահովության* խնդիրը: Օրինակ՝ ճապոնյայում երիտասարդներն հակված են ուշ ամուսնությունների և քիչ երեխաներ ու-

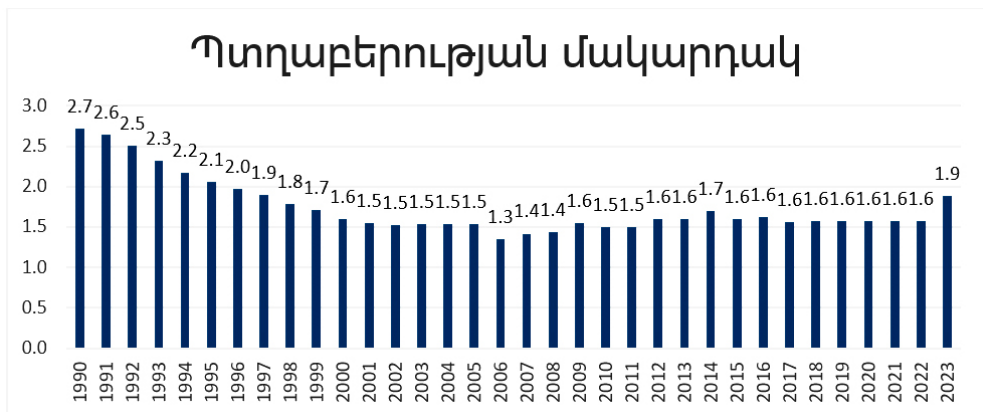
ներառյալ, քանի որ բնակարանների գները շատ բարձր են:

Ուրբանիզացիայի և ծնելիության մակարդակի միջև կապը միջազգային և ներպետական մակարդակներում ուսումնասիրվում է որպես ժողովրդագրական և սոցիալական երկու կարևոր երևույթ, որոնք ազդում են միմյանց վրա: Ընդհանրապես, վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ քաղաքային բնակչության աճը հակասություններ է առաջացնում ծնելիության մակարդակի հետ՝ հաճախ նշանակալիորեն նվազեցնելով այն: Օրինակ Աֆրիկայում, որտեղ գերակշռում է գյուղական բնակչությունը, ծնելիության մակարդակը ավելի բարձր է, քան Եվրոպայում և Ամերիկայում, որտեղ ուրբանիզացիայի մակարդակը բարձր է (Martine, 2013, էջ 36–42):

Հայաստանում դեմոգրաֆիկ իրավիճակը, այս պահի դրությամբ, խիստ անբարենպաստ է և շարունակում է տարեցտարի վատթարանալ: Դրա մասին վկայում են ինչպես ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի ցուցանիշները, այնպես էլ տարբեր սոցիալ-տնտեսական հետազոտությունների արդյունքները:

ՀՀ-ում մշտական բնակչության թվաքանակը հասել է իր առավելագույն կետին 1992թ. կազմելով՝ 3 633 հազար մարդ, իսկ 2024թ.-ի հունվարի մեկին այն դարձել էր 2 991 հազար (ՀՀ Մշտական բնակչության թվաքանակը, 2024):

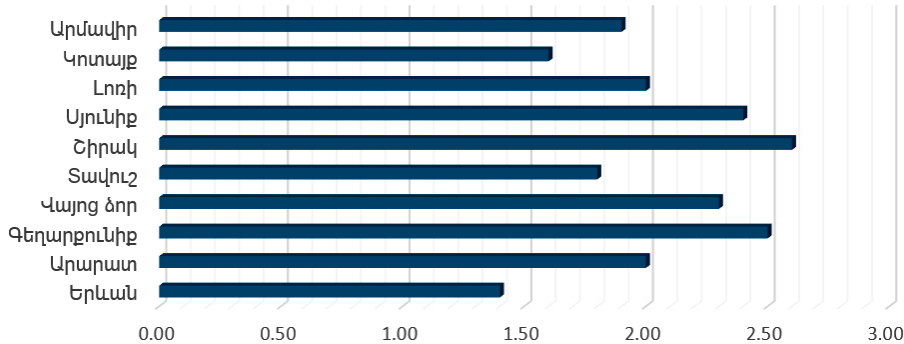
1990թ.-ին ծնելիության գումարային գործակիցը հավասար էր 2.62-ի, սակայն, սկսած 1995թ.-ից այն ավելի ցածր է, քան 2,15-ը այն շեմային արժեքը, որը ապահովում է բնակչության պարզ վերարտադրությունը :

Գծապատկեր 1. Պտղաբերության մակարդակը ՀՀ-ում մեկ կնոջ հաշվով (Համաշխարհային բանկի ժողովրդագրական տվյալներ)

Ինչպես պարզ է դառնում գծագրից վերջին 10 տարիների ընթացքում ՀՀ-ում պտղաբերության գործակիցը աճել է 2012թ-ին 1,583-ից դառնալով 1,885 2023թ-ին, սակայն այս դրական տեղաշարժը շատ չնչին է և չի համապատասխանում վերոհիշյալ 2,15 շեմային գործակցին:

Ծնելիության գործակից (TFR) ըստ ՀՀ մարզերի

Գծապատկեր 2. Ծնելիության գործակիցը ըստ ՀՀ մարզերի 2022թ.

Վերլուծելով ծնելիության ցուցանիշները ըստ ՀՀ մարզերի, պարզ է դառնում, որ Երևանը, Հայաստանի մայրաքաղաքը, ունի 1.4 ծնելիության գործակից, որը հանրապետությունում ամենացածր ցուցանիշն է: Սա կարելի է բացատրել մի քանի հանգամանքով՝

- Կրթություն. Ավելի շատ երիտասարդներ ընտրում են բարձրագույն կրթություն ստանալը և կարիերան շարունակելը, ինչը հաճախ հանգեցնում է ընտանիք կազմելու ու երեխա ունենալու գործընթացի հետաձգմանը:
- Աշխատանքային շուկա. Երևանում աշխատաշուկան ավելի զարգացած է, մարդիկ ավելի շատ կենտրոնանում են իրենց տնտեսական վիճակի վրա, ինչը նույնպես կարող է հանգեցնել ավելի քիչ երեխաներ ունենալու որոշմանը:
- Բարեկեցության բարձր ստանդարտներ. Մայրաքաղաքում ապահով կյանքի և երեխա ունենալու համար բավարար պայմանների վերաբերյալ պատկերացումները ավելի բարձր են, քան մարզերում: Սա կարող է ծնելիության մակարդակի նվազման պատճառ հանդիսանալ: Ծնելիության ամենաբարձր ցուցանիշը ՀՀ տարածքում՝ Շիրակի (2,6); այնուհետև՝ Գեղարքունիքի (2,5), Սյունիքի (2,4), և Վայոց ձորի (2,3) մարզերում է: Այս տեղեկները կարող է ունենալ մի քանի պատճառներ՝
- Ավանդական արժեհամակարգ. Մարզային բնակավայրերում ավելի ընդգծված է ավանդական ընտանիքահեն մշակույթը, որը իրենից ենթադրում է մեծ թվով երեխաների առկայությունը,
- Կրթություն և աշխատանք. Չնայած կրթության համակարգի ընդլայնմանը, այս մարզերում համեմատաբար ցածր կրթական մակարդակը

կարող է նպաստել ավելի վաղ ամուսնությունների և երեխաների բարձր թվին,

- Բնակարանային պայմաններ. Մարզերում անշարժ գույքի արժեքը էականորեն տարբերվում է մայրաքաղաքում գտնվող անշարժ գույքի արժեքից և գործում են արտոնյալ հիփոթեքային պայմաններ, այս հանգամանքները կարող են խթանել գույքերի ամուսնությունը և երեխաներ ունենալու ցանկությունը:

Համաձայն «Հետազոտություններ երիտասարդների շրջանում 2023»-ի հարցման տվյալներին՝ հարցվածների 88,2%-ը նշել է, որ երեխա ունենալը շատ կամ բավականին կարևոր է, իսկ ընդհանրապես չեն ուզում երեխաներ ունենալ՝ նույն հարցման մասնակիցների 5%-ը, որից 14%-ը ֆինանսական անպատրաստության պատճառով, 11% կարիերայի առաջնահերթության, իսկ հիմնական 29% առանց հստակ պատճառի (Հետազոտություններ երիտասարդների շրջանակում, 2023):

Ըստ «Կյանքի որակը Հայաստանում» 2014թ.-ի անցկացրած հետազոտության արդյունքների երեխաների ցանկալի քանակը տատանվում տարբեր տարիքային խմբերում 2.75–3 միջև, սակայն երեխաների փաստացի քանակը, նույն հարցվածների շրջանում կազմում է 0,57–1,78 (Մանուկյան, Ս, 2014, էջ 11): Ակնհայտ է, որ գույքերը ունենում են ավելի քիչ երեխաներ, քան ուզում են: Երեխա չունենալու հիմնական պատճառը (56,5%) 18–45 տարեկան անձանց շրջանում՝ ֆինանսական միջոցների պակասն է, երկրորդ տեղում՝ անբավարար բնակարանային պայմաններն են (25,3%), ապա առողջական վիճակը և անորոշությունը ապագայի նկատմամբ:

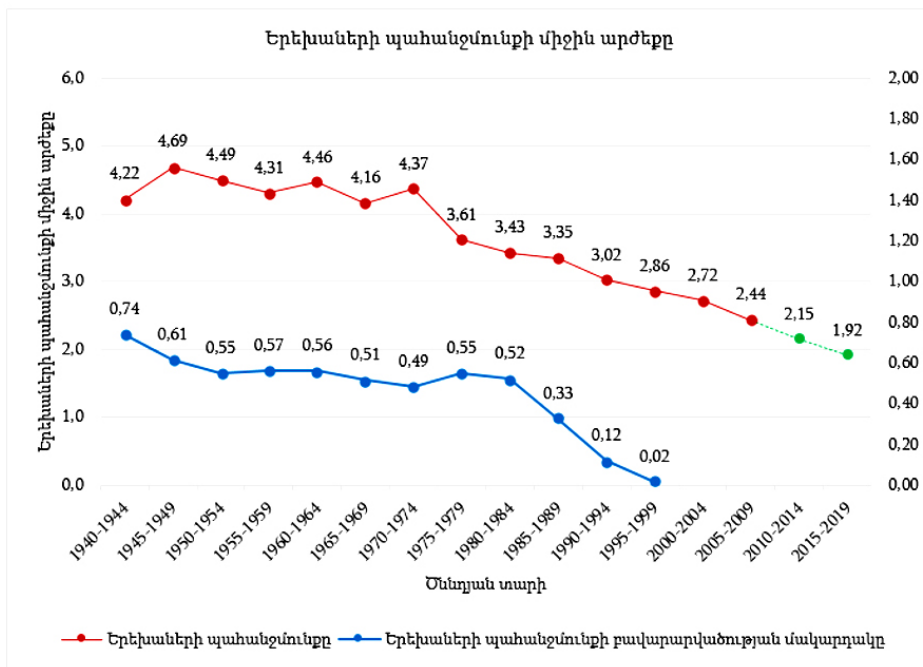
Թվում է, թե ամեն ինչ շատ պարզ է՝ պետք է բարելավել բնակչության սոցիալ-տնտեսական պայմանները, բնակչության բնական աճը խթանելու համար:

Սակայն արդյոք այդ մոտեցումը կլուծի մեր դեմոգրաֆիկ խնդիրները:

Ծնելիությունը սահմանափակված է մարդու երեխա ունենալու պահանջ-մունքով, որը իր հերթին արժեհամակարգային դիրքորոշում է: Այսինքն, բոլոր անհրաժեշտ պայմանների ապահովման դեպքում (ֆինանսական, բնակարանային և առողջապահական) մարդը կունենա այնքան երեխա, որքան ցանկանում է, իսկ մնացած բոլոր գործոնները, կբարձրացնեն ծնելիության մակարդակը մինչև այդ կետը (Антонова, 2014, էջ 49): Ժողովրդագրական վիճակի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ տնտեսապես զարգացած երկրներում, որտեղ բարեկեցությունն, կրթությունը, առողջապահությունը և սոցիալական ապահովությունը բարձր մակարդակի վրա են, տեղաբնիկ բնակչության բնական աճը չի բարձրանում, այլ հակառակը՝ նվազում է: Միննույն ժամանակ, այս երկրներում Ասիայից և Աֆրիկայից ներգաղթած առաջին սերունդը, ապրելով բարեկեցության և առողջապահության բարենպաստ պայմաններում, ունի ավելի բարձր ծնելիություն, քան ներգաղթյալների երկրորդ և երրորդ սերունդները: Նվազումը կապված է ներգաղթյալների ասիմիլյացիայի մակարդակի հետ՝ որքան ավելի լավ է այդ գործընթացը ընթանում, այնքան ավելի քիչ երեխաներ են ունենում: Գաղտնիք չէ,

որ զարգացած երկրներում ավանդական արժեքները զիջում են լիբերալ-դեմոկրատական արժեքներին, որը իրենից ենթադրում է եսակենտրոն հասարակություն անձնական ինքնաիրականացման գերնպատակով: Նման հասարակությանը բնորոշ է կնոջ ֆինանսական անկախության և հասարակությունում բարձր դեր գրավելու ձգտումները, որը բերում է երեխա ունենալու պահանջարկի նվազմանը: Մյուս կողմից փոխվում են մարդկանց բարեկեցիկ կյանքի գնահատականները, թե որ պայմաններն են բավարար երեխաներ ունենալու իրենց պահանջմունքի իրականացման համար և սոցիալական բարձր մակարդակում գտնվող անձանց և հասարակությունների ստանդարտները համապատասխանում են ավելի բարձր բարեկեցության պայմաններին:

Ըստ «Կյանքի որակը Հայաստանում» 2014թ հետազոտության ՀՀ-ում պտղաբերության մակարդակը չի բավարարում մարդու երեխա ունենալու պահանջմունքին, սակայն ներկա դրությամբ պահանջմունքը նույնպես անկում է ապրել (Մանուկյան, 2014, էջ 12):

Գծապատկեր 3. Հայաստանում ծնելիության մակարդակի կանխատեսում (Մանուկյան, 2023)

1975-1979 թթ. ծնված անձանց շրջանակում երեխա ունենալու պահանջարկը կտրուկ նվազել է՝ իջնելով 0.76-ով: Այնուհետև սկսվել է այս ցուցանիշի անկման երկրորդ փուլը, որի ընթացքում այն նվազել է ավելի արագ՝ ամեն հնգամյակում 0.19-ով: Նվազել է նաև երեխաների պահանջմունքի

իրականացման մակարդակը, ինչը պայմանավորված էր երկու հիմնական գործոններով: Առաջինը՝ 1985 թ.-ից հետո ծնվածների մեծ մասը ապրել է հետխորհրդային շրջանում, երբ բնակչության սոցիալական վիճակն աննախադեպ արագությամբ և կտրուկ վատթարացել էր, բայց մարդիկ դեռևս պահպանում էին խորհրդային ժամանակների պատկերացումները «երեխաներ ունենալու համար բավարար սոցիալական և տնտեսական մակարդակի» մասին: Երկրորդը՝ լիբերալ տնտեսագիտության արժեքների ներթափանցումն էր Հայաստան 1994-1995 թթ., որը իր հետ բերեց եսակենտրոն աշխարհայացք և բարեկեցության ավելի բարձր նորմերի պահանջարկ:

Գծային մոտարկումը ցույց է տալիս, որ եթե պահպանվի 1979-2009 թթ. միտումը, ապա 2010-2014 թթ. ծնվածների շրջանում երեխաների պահանջմունքը կնվազի մինչ 2.15, իսկ 2015-2019 թթ. ծնվածների շրջանում մինչև 1.92: 2023 թվականի տվյալներով, 12 տարեկան և ավելի երիտասարդների ու նրանց հաջորդող սերունդների համար երեխաների պահանջարկը կանխատեսվում է, որ կլինի՝ 2.1-ից ցածր: Այսինքն, նույնիսկ այդ պահանջմունքի ամբողջական բավարարման դեպքում Հայաստանի բնակչության բնական վերարտադրությունը կլինի անհնար:

Քննարկում

Ինչպես արդեն նշվել էր, ծնելիության խթանման գործընթացում մեծ դեր ունի երեխաներ ունենալու պահանջարկը, որը 1990-1994; 1995-1999; 2000-2004; թվականներին ծնվածների մոտ դեռ շարունակում է մնալ բարձր մակարդակի վրա՝ 3,02; 2,86; 2,72 համապատասխանաբար: Այսինքն, ունենալով բավարար առողջական և տնտեսական հիմքեր այս 1990-2004թթ.-ին ծնված երիտասարդները, կարող են ունենալ այնքան երեխա, որը բավարար կլինի բնական աճի բարձր մակարդակի ապահովմանը: Հարկավոր է թիրախավորել, երիտասարդներին անհանգստացնող սոցիալական խնդիրները, որոնք կարող են ազդել ծնելիության պահանջմունքի վրա: Համաձայն «Կյանքի որակը Հայաստանում 2014» և «Հետազոտություններ երիտասարդների շրջանում 2023» ուսումնասիրություններին երիտասարդների երեխա ունենալու, որոշման վրա էականորեն ազդում են՝

1. Ընտանիքի ֆինանսական կայունությունը
2. Բնակարանային պայմանները;

Ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավումը սահմանելով որպես առաջնահերթություն ՀՀ կառավարությունը մշակել է և իրականացնում է մի քանի նախագիծ:

1. 2022թ. հունվարի 1-ից հետո ծնված կարգաթվով երրորդ և հաջորդ երեխաների դեպքում տրամադրվում է ամսական 50 հազար ՀՀ դրամ աջակցություն՝ մինչև երեխայի 6 տարեկան դառնալը («Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության 2021-2026 թվականների գործունեության միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին», ՀՀ Կառավարության 25.11.2021 թ. N 1902-Լ որոշում): Նախագծի նպատակն է խրախուսել երրորդ և հաջորդող երեխայի ծնունդը:

2. 2023թ. հունվարի 1-ից հետո ծնված երեխային խնամելու համար տրվում է ամսական 37, 5 հազար դրամ խնամքի արձակուրդում գտնվող քաղաքաբնակ ծնողին, 69,1 հազար դրամ՝ գյուղաբնակ ծնողին, իսկ խնամքի արձակուրդում չգտնվող ծնողին՝ 31,6 հազար դրամ («Պետական Նպաստի մասին», ՀՀ Ազգային Ժողով 12.12.2023թ. ՀՕ-154-Ն օրենք, Հոդված 27):
3. Միանվագ ձևով տրվում է երեխայի ծննդյան նպաստ 300 հազար դրամի չափով առաջին և երկրորդ երեխայի դեպքում, երրորդ և չորրորդ երեխայի դեպքում՝ 1 մլն. դրամ, հինգերորդ և յուրաքանչյուր հաջորդ երեխայի ծնվելու դեպքում 1,5 մլն. դրամ («Պետական Նպաստի մասին», ՀՀ Ազգային Ժողով 12.12.2023թ. օրենք, Հոդված 24):

Երեխա ունեցող ընտանիքների բնակապահովության պետական ծրագրերը նույնպես կարելի է համարել ՀՀ դեմոգրաֆիկ խնդրի լուծման անուղղակի միջոց: Նմանատիպ ծրագրերը մի քանիսն են, որոնք ուղղված են մարզային բնակավայրերում բնակապահովության խնդրի լուծմանը և հիփոթեքային վարկի մայր գումարի մարմանը:

- Ծրագրերը՝
1. Միանվագ դրամական աջակցություն է տրվում մարզային բնակավայրերում հիփոթեքային վարկով բնակարան ձեռք բերելու կամ սեփական տուն կառուցելու նպատակով: Միանվագ դրամական աջակցության չափը կազմում է ձեռք բերվող բնակարանի արժեքի 5 տոկոսը, սակայն չի կարող գերազանցել 1 մլն դրամը: 3-րդ և հաջորդ երեխաների ծնվելու դեպքում աջակցությունը կազմում է բնակարանի արժեքի 5 տոկոսը, սակայն ոչ ավելի, քան 500,000 դրամ: Եթե շահառուն դեռևս 30 տարեկան չէ, ապա միանվագ դրամական աջակցությունը բարձրանում է 30 տոկոսով, սակայն առավելագույն աջակցությունը չի կարող գերազանցել 2,6 մլն դրամը («Երեխա ունեցող ընտանիքների բնակարանային ապահովության պետական աջակցության 2024–2026թթ. ծրագրի մասին», ՀՀ կառավարություն 14.03.2024):
 2. Երկրորդ ծրագրի շրջանակում՝ հիփոթեքով բնակարան ձեռք բերող շահառուին տրամադրվում է դրամական աջակցություն, որն ուղղվում է ապահովագրության տարեկան ապահովագրական վճարի մարմանը: Այս աջակցության չափը կազմում է 90%՝ հիմք ընդունելով պայմանագրով սահմանված տարեկան ապահովագրական վճարը, սակայն չի կարող գերազանցել 180,000 տարեկան դրամը («Երեխա ունեցող ընտանիքների բնակարանային ապահովության պետական աջակցության 2020–2023թթ. ծրագրերը հաստատելու մասին», ՀՀ կառավարություն, 14.05.2020թ.) :
 3. Երրորդ ծրագրով՝ հիփոթեքային վարկ մարող ընտանիքում երեխա ծնվելու դեպքում ընտանիքին տրվում է միանվագ դրամական աջակցություն, ուղղված՝ հիփոթեքային վարկի մայր գումարի մարմանը: Մասնավորապես՝ մայր գումարի 10%-ի չափով (ոչ ավել, քան 500

հազար), եթե դա շահառուի առաջին կամ երկրորդ երեխան է, վարկի մնացորդի մայր գումարի 50% չափով (ք. Երևանում՝ 25%) եթե դա շահառուի երրորդ կամ հաջորդ երեխան է («Երեխա ունեցող ընտանիքների բնակարանային ապահովության պետական աջակցության 2020-2023թթ ծրագրերը հաստատելու մասին», ՀՀ կառավարություն, 14.05.2020թ.):

Այս նախագծերը, նպատակ ունեն խթանել ծնելիությունը՝ բնակարանային ապահովման խնդիրը լուծելու և ֆինանսական լծակներ կիրառելու միջոցով: Սակայն հատկանշական է շեշտել, որ ֆինանսական օգնությունը միանվագ է իսկ ամսական նպաստի դեպքում՝ բավականին փոքր: Պետության կողմից իր քաղաքացուն իրական ֆինանսական կայունություն ապահովելու նպատակով, նպատակահարմար կլինի տալ հարկային արտոնություններ մարզային՝ մասնավորապես գյուղական համայնքներում գործունեություն ծավալող կազմակերպություններին: *Առաջարկում եմ* ընդհանուր հարկման համակարգում գործող կազմակերպություններին տալ արտոնություն շահութահարկի 8%-ի նվազեցման չափով, այն դեպքում, եթե կազմակերպությունը մայրաքաղաքից ընդլայնում է իր գործունեությունը սահմանված բնակավայրեր և ծավալում է այնտեղ իր գործունեության 30%-ը:

Այս քայլի միջոցով, կառավարությունը կապահովի հետևյալ խնդիրների լուծումը՝

1. *Աշխատաշուկայի սահմանափակության* պատճառով երիտասարդները տեղափոխվում են մարզերից մայրաքաղաք կամ մեկնում արտագնա աշխատանքի, որը ինքնին խալիսում է ընտանիքի հիմքերը և սահմանափակում երեխա ունենալու հնարավորությունները երիտասարդ ընտանիքների շրջանակում: Հարկային արտոնությունները կշահագրգռեն, արդեն գործող խոշոր հարկատուներին ընդլայնել իրենց գործունեության ոլորտը դեպի ՀՀ մարզեր, իսկ նոր բացվող կազմակերպություններին՝ սկսել կազմակերպության գործունեությունը ՀՀ մարզերում: Սա իր հերթին կապահովի տեղի բնակչությանը աշխատանքով և ֆինանսական կայունությամբ, որը կապահովի երեխա ունենալու պահանջարկի բավարարմանը:
2. *Մայրաքաղաքի գերծանրաբեռնվածությունը*, կնվազի, քանի որ մարզային բնակավայրերում ապրող քաղաքացիները ստիպված չեն լինի լքել իրենց բնակավայրերը աշխատանք գտնելու պատճառով:

Երկրորդ նախագծի առաջարկը, որը նպատակահարմար կլինի իրականացնել ծնելիության խթանման համար, դա ԲՈՒՀ-ներ, բարձրագույն և հետբուհական կրթության համար ուսման վարձի 50% արտոնության սահմանում 2 երեխա ունեցող կանանց համար, և 100% արտոնություն՝ 3 երեխա ունեցող կանանց համար: Այս նախագիծը կխթանի երեխա ունեցող կանանց ստանալ կամ շարունակել կրթությունը՝ ապահովելով անձնային և մասնագիտական աճ, իսկ կրթություն ստացողների շրջանակում կխթանի մայրանալու ցանկությունը կամ կարագացնի դրա պլանավորումը: Քանի որ ժամանակակից արժեհամակարգը, իրենից ենթադրում է կանանց դերի փոփոխություն՝ ինք-

նախրացման և ֆինանսական կայունության ձգտումներով, ապա պետությունը պետք է ստեղծի պարարտ հող և սատարի կնոջ որպես Վճար և անհատի դերի գուգահեռ կերտմանը:

Երրորդ առաջարկը կապված է արդեն իսկ գործող հիփոթեքային արտոնյալ պայմանների բարելավմանը: Հայաստանում 2020թ.-ից ի վեր, բնակարանային գները կտրուկ աճեցին պայմանավորված 44-օրյա պատերազմի, հետագայում բռնի տեղահանման պատճառով արցախցիների Հայաստան տեղափոխման և 2022թ.-ին սկսված ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով միգրանտների թվի կտրուկ աճի հետ: Թեև պետության կողմից տրվում են հիփոթեքային վարկի արտոնյալ պայմաններ, սակայն գործող անշարժ գույքի գների և հիփոթեքային վարկի բավականին բարձր տոկոսադրույքների պատճառով նոր տուն ձեռք բերելը, դառնում է երիտասարդի համար Վճարություն կամ անհասանելի երազանք: Օրինակ Շվեյցարիայում հիփոթեքային վարկի տարեկան տոկոսադրույքը կազմում է 0,5-1,5%, կախված վարկի ժամկետից և տոկոսադրույքի ձևից (Ընթացիկ հիփոթեքային տոկոսադրույքներ Շվեյցարիա, 2024) Սինգապուրում և Գերմանիայում տոկոսադրույքը տատանվում է 1,5-3% (Ընթացիկ հիփոթեքային տոկոսադրույքներ Սինգապուր, 2024) (Ընթացիկ հիփոթեքային տոկոսադրույքներ Գերմանիա) չափով, իսկ Հայաստանում հիփոթեքային վարկ տարեկան միջին տոկոսադրույքը 14% է (Հայաստանում գործող «Էվոկա» բանկ, «Արդշին» բանկ, «Ակբա» բանկ): Բարձր տոկոսադրույքի պատճառով անբավարար վարկունակությունը հանդիսանում է բանկի կողմից քաղաքացուն հիփոթեքային վարկի ստացման մերժելու պատճառ կամ դրա հաստատման դեպքում Վճարելի բեռ:

Չորրորդ առաջարկը, դա շատ երեխաներ ունենալու քարոզարշավի մշակումն է, որի կիզակետը պետք է լինեն 12-17 տարեկան դեռահասները: Պետության կողմից ձիշտ հեռուորաբանության և քարոզի շնորհիվ, դեռահասների մոտ ցանկություն կառաջանա շատ երեխաներ ունենալ, որը հետագայում քաղաքացու մոտ կձևավորի երեխա ունենալու բարձր պահանջարկ:

Պետք է չնոռանալ, որ ծնելիության բարձր մակարդակի ապահովումը պետք է գուգահեռակցի կայուն տնտեսության հետ: Բազմաթիվ երկրներ ունեն բարձր ծնելիության գործակիցներ, սակայն բարձր տնտեսական զարգացումը հազվադեպ է համընկնում այդ երևույթի հետ, քանի որ բարձր ծնելիությունը սովորաբար կապված է զարգացման փուլում գտնվող երկրների կամ այն երկրների հետ, որտեղ սոցիալական պայմաններն ավելի ծանր են: Միևնույն ժամանակ կան մի քանի երկրներ, որտեղ համատեղվում են բարձր ծնելիության գործակիցը և լավ տնտեսական զարգացումը: Երկրներ, ինչպիսիք են Ֆրանսիան (1,9-2) , Իսլանդիան(2,1) , Նորվեգիան(1,8-2) և Շվեդիան(1,7-2), ցուցադրում են, որ ծնելիության բարձր մակարդակները և զարգացած տնտեսությունները կարող են համընկնել, եթե պետությունը խթանում է սոցիալական բարենպաստ ծրագրեր:

Եզրակացություն

Հայաստանում ծնելիության մակարդակի շարունակական նվազումը ներկայացնում է լուրջ ժողովրդագրական մարտահրավերներ, որոնք ունեն խոր ազդեցություն երկրի սոցիալական և տնտեսական կառուցվածքի վրա: Ծնելիության ցուցանիշների անկումը, համատեղ արտագաղթի բարձր մակարդակի հետ, համաճարակային ճգնաժամերի և ֆինանսական դժվարությունների ներքո, կարող է առաջացնել բնակչության ծերացման ու աշխատուժի պակասի խնդիրներ, ինչը՝ իր հերթին, կվտանգի երկրի կայունությունը և զարգացման հեռանկարները:

Սակայն ծնելիության խթանումը հնարավոր է միայն սոցիալական, տնտեսական և մշակութային համակարգերի համակողմանի բարելավման միջոցով: Կազմակերպված քաղաքականություն, որն ուղղված կլինի ընտանիքներին ֆինանսական և սոցիալական աջակցություն տրամադրելու, աշխատաշուկայի բարեփոխումների, երեխայի խնամքի ծառայությունների բարելավման և բնակարանային խնդիրների լուծման, կարող է էականորեն բարելավել ծնելիության մակարդակը: Հատկապես կարևոր են ծրագրեր, որոնք խթանում են երիտասարդ ընտանիքների ստեղծումը և աջակցում ծնողներին՝ երեխաներ ունենալու հարցում:

Այսպիսով, Հայաստանի համար կենսական կարևորություն ունի ժողովրդագրական խնդիրների համակարգված լուծումը՝ որը հիմնված է ոչ միայն պետական քաղաքականության բարեփոխումների վրա, այլ նաև հասարակական գիտակցության բարձրացման և սոցիալական աջակցման նոր մոտեցումների ներդրման վրա: Ենթադրվում է, որ միայն բազմամետ խթանող միջոցառումների համակցված ներդրմամբ հնարավոր կլինի բարելավել ծնելիության մակարդակը և ապահովել բնակչության կայուն վերարտադրությունը՝ պահելով երկրի սոցիալ-տնտեսական հավասարակշռությունը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Արզումանյան, Ն. (2014). *Հայաստանի սոցիալական և տնտեսական քաղաքականությունը և նրա ազդեցությունը ծնելիության վրա: ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն*, Երևան:

Գերմանիայում գործող բանկի կայք էջ: <https://www.firstcitiz.com/finance/property-mortgage-berlin-germany>

Խաչատրյան, Ա. (2003). *Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդագրական և սոցիալական իրողությունները. Ժողովրդագրական ուսումնասիրություններ:* Երևանի համալսարան:

Համաշխարհային բանկի ժողովրդագրական տվյալներ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?end=2022&locations=AM&start=1991&view=chart>

Հայաստանում գործող «Ակբա» բանկի կայք էջ: <https://www.acba.am/hy/individuals/loans/mortgage/national-mortgage-purchase>

Հայաստանում գործող «Արդշին» բանկի կայք էջ <https://ardshinbank.am/for-you/hipotek?lang=hy>

- Հայաստանում գործող «Էվոկա» բանկի կայք էջ: <https://www.evoca.am/hy/loans/mortgage-loans>
- ՀՀ Կառավարության 2020 թվականի մայիսի 14-ի «Երեխա ունեցող ընտանիքների բնակարանային ապահովության պետական աջակցության 2020–2023թթ ծրագրերը հաստատելու մասին» թիվ N 968–Լ որոշում:
- ՀՀ Կառավարության 2021 թվականի նոյեմբերի 25-ի «Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության 2021–2026 թվականների գործունեության միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» թիվ N 1902–Լ որոշում:
- ՀՀ կառավարության 2024 թվականի մարտի 14-ի «Երեխա ունեցող ընտանիքների բնակարանային ապահովության պետական աջակցության 2024–2026թթ. ծրագրի մասին» թիվ N 384–Լ որոշում:
- ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե. Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածու https://armstat.am/file/article/demog_2023_3.pdf
- ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե. ՀՀ Մշտական բնակչության թվաքանակը 2024 https://armstat.am/file/article/population_01_01_24.pdf
- ՄԱԿ-ի Մանկական հիմնադրամի հետազոտություն. Հիմնարար կրթություն 2024 <https://www.unicef.org/reports/commitments-action-2024>
- Մանուկյան, Ս. (2014). ՀՀ կյանքի որակի հետազոտություն:
- Մանուկյան, Ս. (2023). Հայաստանում ծնելիության մակարդակի կանխատեսում:
- Շվեյցարիայում գործող խորհրդատվական ընկերության կայք էջ: Ընթացիկ հիփոթեքային տոկոսադրույքներ Շվեյցարիա, 2024 <https://moneypark.ch/en/mortgage/current-mortgage-rates/>
- Պետական նպաստի մասին ՀՀ օրենք, ընդունված 2023 թվականի դեկտեմբերի 12-ին, ՀՀՊՏ 2013.12.28/73(1013).1 Հոդ.1186.16
- Պետրոսյան, Վ. (2015). Հայաստանի անցումային շրջանի ժողովրդագրական փոփոխությունները և ծնելիության մակարդակը: Հայ ժողովրդագրության հարցեր, Երևան:
- Մինգապուրում գործող բանկի կայք էջ: <https://www.ocbc.com/personal-banking/loans/home-loans.page>
- Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն. Զբաղվածության մակարդակն ըստ ծննդավայրի և կրթական մակարդակի [https://data-explorer.oecd.org/vis?df\[ds\]=dsDisseminateFinalDMZ&df\[id\]=DSD_MIG%40DF_MIG_EMP_EDU&df\[a_g\]=OECD.ELS.IMD&df\[vs\]=1.0&dq=..A....&lo=LASTNPERIODS&lo=2&to\[TIME_PERIOD\]=false&vw=tb&ly\[cl\]=TIME_PERIOD%2CEDUCATION_LEV%2CBIRTH_PLACE&ly\[rw\]=REF_AREA](https://data-explorer.oecd.org/vis?df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_MIG%40DF_MIG_EMP_EDU&df[a_g]=OECD.ELS.IMD&df[vs]=1.0&dq=..A....&lo=LASTNPERIODS&lo=2&to[TIME_PERIOD]=false&vw=tb&ly[cl]=TIME_PERIOD%2CEDUCATION_LEV%2CBIRTH_PLACE&ly[rw]=REF_AREA)
- Ֆրիդրիխ Էբերտ Հիմնադրամ Հայաստան. (2023). Հետազոտություններ երիտասարդների շրջանակում <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/armenien/20654.pdf>
- Антонова, Н.Л. (2014). Демография. Екатеринбург.
- Казенин, К. (2022). Рождаемость среди мусульман в современном мире: тенденции и ключевые факторы. Москва.
- Coale, A. J., & Hoover, E. M. (1958). *Population Growth and Economic Development in Low-Income Countries: A Case Study of India's Prospects*. Princeton University Press.
- Malthus, T. (1798). *An Essay on the Principle of Population*. London: J. Johnson.

- Martine G, Jose Eustaquio, Alves Suzana Cavenagh (2013). *Urbanization and fertility decline*. London.
- Zetterberg, H. (2019). Social Policy and Fertility in Developed Countries. *Population and Development Review*, 45(3), 577–603.

References

- Arzumanyan, N. (2014). *Hayastani sotsialakan yev intesakan kaghakakanut'yuny yev nra azdetsutyuny tsneliutyan vra* [Social and Economic Policy of Armenia and Its Impact on Fertility]: HH azgayin vichakagrakan tsarrayutyun, Yerevan. (In Arm.)
- Germanyayum gortsogh banki kayk ej* [Website of the bank operating in Germany]: <https://www.firstcitiz.com/finance/property-mortgage-berlin-germany>
- Khachatryan, A. (2003). *Hayastani Hanrapetutyan zhoghovrdagrakan yev sotsialakan iroghutyunnery. Zhoghovrdagrakan usumnasirutyunner* [Demographic and Social Realities of the Republic of Armenia. Demographic Studies]: Yerevani hamalsaran. (In Arm.)
- Hamashkharhayin banki zhoghovrdagrakan tyalner* [World Bank demographic data] <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?end=2022&locations=AM&start=1991&view=chart> (In Arm.)
- Hayastanum gortsogh «Akba» banki kayk ej* [Website of “ACBA” Bank operating in Armenia]. <https://www.acba.am/hy/individuals/loans/mortgage/national-mortgage-purchase> (In Arm.)
- Hayastanum gortsogh «Ardshin» banki kayk ej* [Website of Ardshin Bank operating in Armenia]. <https://ardshinbank.am/for-you/hipotek?lang=hy> (In Arm.)
- Hayastanum gortsogh «Evoka» banki kayk ej* [Website of Evoca Bank operating in Armenia]. <https://www.evoca.am/hy/loans/mortgage-loans> (In Arm.)
- HH Karavarutyan 2020 tvakani mayisi 14-i «Yerekha unetsvogh yntanikneri bnakaranayin apahovutyan petakan ajaktsutyan 2020–2023tt tsragrery hastatelu masin» [On Approval of the 2020–2023 Programs for State Support for Housing Security for Families with Children] tiv N 968–L voroshum. (In Arm.)
- HH Karavarutyan 2021 tvakani noyemberi 25-i «Hayastani Hanrapetutyan Karavarutyan 2021–2026 t'vakanneri gortsuneut'yan mijots'arrumneri tsragiry hastatelu masin» [On Approving the Program of Activities of the Government of the Republic of Armenia for 2021–2026] tiv N 1902–L voroshum: (In Arm.)
- HH karavarutyan 2024 tvakani marti 14-i «Yerekha unetsvogh yntanikneri bnakaranayin apahovutyan petakan ajaktsutyan 2024–2026tt. tsragri masin» [On the 2024–2026 Program for State Support for Housing Security for Families with Children] tiv N 384–L voroshum. (In Arm.)
- HH Vichakagrakan komite. *Hayastani zhoghovrdagrakan zhoghovatsu* [Demographic Collection of Armenia] https://armstat.am/file/article/demog_2023_3.pdf (In Arm.)
- HH vichakagrakan komite. *HH mshtakan bnakchutyan tvakanaky* [Population of the Republic of Armenia] 2024 https://armstat.am/file/article/population_01_01_24.pdf (In Arm.)
- MAK-i Mankakan himnadrami hetazotut'yun. *Himnarar krtutyun 2024* [UNICEF Research: Basic Education 2024] <https://www.unicef.org/reports/commitments-action-2024> (In Arm.)
- Manukyan, S. (2014). *HH kyanki voraki hetazotutyun* [RA Quality of Life Survey]. (In Arm.)
- Manukyan, S. (2023). *Hayastanum tsneliut'yan makardaki kankhatesum* [Forecasting the

- fertility rate in Armenia]. (In Arm.)
- Shveytsariayum gortsogh khorhrdatvakan ynkerut'yan kayk ej* [Website of a consulting company based in Switzerland: Current mortgage rates Switzerland]. Ynt'ats'ik hip'vot'ek'ayin tokosadruyk'ner Shveyts'aria, 2024 <https://moneypark.ch/en/mortgage/current-mortgage-rates/>
- Petakan npasti masin HH orenk* [Law on State Benefits], yndunvats 2023 tvakani dektemberi 12-in, HHPT 2013.12.28/73(1013).1 Hod.1186.16RA (In Arm.)
- Petrosyan, V. (2015). *Hayastani antsumayin shrjani zhoghovrdagrakan pvopvokhutyunnery yev tsneliutyan makardaky* [Demographic changes and fertility rates in Armenia during the transition period]: Hay zhoghovrdagrutyan hartser, Yerevan. (In Arm.)
- Singapurum gortsogh banki kayk ej* [Website of the bank operating in Singapore]. <https://www.ocbc.com/personal-banking/loans/home-loans.page>
- Tntesakan hamagortsaksutyan yev zargatsman kazmakerput'yun. *Zbaghvatsutyan makardakn yst tsnnedavayri yev krtakan makardaki* [Employment rate by place of birth and educational attainment] [https://data-explorer.oecd.org/vis?df\[ds\]=dsDisseminateFinaIDMZ&df\[id\]=DSD_MIG%40DF_MIG_EMP_EDU&df\[ag\]=OECD.ELS.IMD&df\[vs\]=1.0&dq=..A.....&lom=LASTNPERIODS&lo=2&to\[TIME_PERIOD\]=false&vw=tb&ly\[cl\]=TIME_PERIOD%2CEDUCATION_LEV%2CBIRTH_PLACE&ly\[rw\]=REF_AREA](https://data-explorer.oecd.org/vis?df[ds]=dsDisseminateFinaIDMZ&df[id]=DSD_MIG%40DF_MIG_EMP_EDU&df[ag]=OECD.ELS.IMD&df[vs]=1.0&dq=..A.....&lom=LASTNPERIODS&lo=2&to[TIME_PERIOD]=false&vw=tb&ly[cl]=TIME_PERIOD%2CEDUCATION_LEV%2CBIRTH_PLACE&ly[rw]=REF_AREA) (In Arm.)
- Fridrikh Ebert Himnadram Hayastan. (2023). *Hetazotutyunner yeritasardneri shrjanakum* [Research among young people] <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/armenien/20654.pdf> (In Arm.)
- Antonova, N.L. (2014). *Demografiya* [Demography]. Yekaterinburg. (In Rus.)
- Kazenin, K. (2022). *Rozhdayemost sredi musulman v sovremennom mire: tendentsii i klyuchevyye factory* [Fertility among Muslims in the Modern World: Trends and Key Factors]. Moskva. (In Rus.)
- Coale, A. J., & Hoover, E. M. (1958). *Population Growth and Economic Development in Low-Income Countries: A Case Study of India's Prospects*. Princeton University Press. (In Eng.)
- Malthus, T. (1798). *An Essay on the Principle of Population*. London: J. Johnson. (In Eng.)
- Martine G, Jose Eustaquio, Alves Suzana Cavenagh (2013). *Urbanization and fertility decline*. London. (In Eng.)
- Zetterberg, H. (2019). Social Policy and Fertility in Developed Countries. *Population and Development Review*, 45(3), 577–603. (In Eng.)

Лусине Григорян

Аспирант Армянского Государственного Экономическогo Университета

Эл. адрес: g.lusine2000@gmail.com

СТИМУЛИРОВАНИЕ РОЖДАЕМОСТИ В АРМЕНИИ: ВЫЗОВЫ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Население Армении в последние десятилетия демонстрирует продолжительное снижение естественного прироста, что привело к серьезным демографическим вызовам для страны. Социально-экономическая ситуация, эмиграция и отсутствие государственной поддержки для семей способствовали низкому уровню

рождаемости. Особенно с 1990-х годов в Армении наблюдается снижение рождаемости, что оказывает долгосрочное влияние на структуру населения страны. Такие тенденции угрожают демографическому будущему Армении и могут привести к серьезным социальным и экономическим проблемам. В статье рассматриваются меры по стимулированию рождаемости, а также пути улучшения демографической политики Армении, которые могут способствовать повышению уровня рождаемости и сокращению эмиграции молодежи.

Ключевые слова: уровень рождаемости, стимулирование рождаемости, естественный прирост, коэффициент фертильности, социальная политика, государственная поддержка, структура населения.

Lusine Grigoryan

Ph.D. student at the Armenian State Economic University

Email: g.lusine2000@gmail.com

PROMOTING BIRTH RATE IN ARMENIA: CHALLENGES AND CONTEMPORARY TRENDS

In recent decades, Armenia's population has been experiencing a continuous decline in natural growth, which has led to serious demographic challenges for the country. The socio-economic situation, emigration, and the lack of state support for families have contributed to the low birth rate. Specifically, since the 1990s, Armenia has seen a decline in fertility rates, which has long-term effects on the country's population structure. These trends pose a threat to Armenia's demographic future and could lead to serious social and economic issues. This article discusses measures to stimulate fertility, as well as ways to improve Armenia's demographic policy, which can help increase the birth rate and reduce the emigration of young people.

Key words: birth rate, fertility stimulation, natural growth, fertility coefficient, social policy, state support, population structure.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. նոյեմբերի 17-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. նոյեմբերի 21-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. դեկտեմբերի 26-ին: